

7. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции / Тимченко А. В. – Харьков, 1997. – 184 с.

8. Тоба М. В. Функції групових норм : етнопсихологічні особливості / М. В. Тоба // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч.ІІ. – С. 39–48.

9. Франк С. Л. Духовные основы общества / Франк С. Л. – М., 1992. – 511 с.

10. Юнг К. Г. Архетип и символ / Юнг К. Г. – М., 1991. – 304 с.

УДК 351.74.08:316.616.89

Тимченко О.В., старший викладач кафедри психології та соціології Донецького юридичного інституту МВС України

САМОТНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРЕДСТАВНИКІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПРОФЕСІЙ

Статтю присвячено проблемі самотності як прояву кризового стану особистості. В роботі визначаються інтрапсихічні чинники самотності представників екстремальних видів діяльності та специфічність їх переживань у зв'язку з особливостями служби. Розглядаються внутрішні передумови та зовнішні чинники суїцидальної активності людини в контексті негативного впливу суб'єктивного світосприйняття на підвищення рівня тривожності та соціально-психологічну дезадаптацію особистості.

Ключові слова: самотність, підвищений рівень тривожності, відчуженість, працівники екстремальних видів діяльності, дезадаптація особистості, суїцидальна активність, аутоагресивна поведінка.

Статья посвящена проблеме одиночества как проявлению кризисного состояния личности. В работе определяются интрапсихические факторы одиночества представителей экстремальных видов деятельности и специфичность их переживаний в связи с особенностями службы. Рассматриваются внутренние предпосылки и внешние факторы суицидальной активности человека в контексте негативного влияния субъективного мировосприятия на повышение уровня тревожности и социально-психологическую дезадаптацию личности.

Ключевые слова: одиночество, повышенный уровень тревожности, отчужденность, работники экстремальных видов деятельности, дезадаптация личности, суицидальная активность, аутоагрессивное поведение.

Постановка проблеми. Сучасний соціум має багато хвороб і проблем, які заважають існувати, ефективно функціонувати, рухатися вперед, набувати кожній людині саме позитивного досвіду і передавати його нащадкам. Делінквентність, криміналізація, алкоголізація, наркотизація та інші форми адикцій порушують нормальне життя окремих представників соціуму й цілих соціальних груп. На цьому тлі проблема самотності здається не такою значущою й деструктивною. Але при більш ретельному розгляді стає зрозумілим, що всі вищезазначені хвороби суспільства можуть бути наслідком почуття самотності й соціально-психологічної відчуженості особистості. Людина удається до адиктивної, аутодеструктивної чи делінквентної поведінки, коли не може порозумітися із собою та навколишнім світом. Вона використовує різноманітні

засоби (іноді дуже небезпечні для неї й оточуючих!), щоб загасити небажані емоції і страхи.

Особливо деструктивного характеру набуває самотність як соціально-психологічний феномен в діяльності представників екстремальних професій. В ході виконання службових обов'язків фахівці екстремального профілю повинні демонструвати впевненість у собі, згуртованість, психологічну стійкість, врівноваженість, високий рівень працездатності та професійної компетентності. Почуття самотності дезадаптує особистість, дезорганізує її життя, суттєво впливає на професійну сферу. Якою б не була причина самотності працівника екстремального виду діяльності – смерть близької людини, розлучення, неможливість влаштувати особисте життя, непорозуміння з оточуючими – це завжди певна проблема для нього особисто й всього підрозділу (служби, команди), в якому він працює. Набуваючи кризового характеру, самотність відображає важкий розлад особистості, панування дисгармонії, кризу «Я». Втрата життєвих цінностей або близьких людей, відчуття покинутості, непотрібності власного існування можуть спричинити складні форми аутодеструкції й визначити суїцидальний вибір особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему самотності необхідно розглядати, перш за все, в соціально-психологічному контексті. Коли взаємини між людьми чомусь не складаються, не породжуючи ні дружби, ні любові, ні симпатії, залишаючи людей байдужими один до одного, виникає відчуття гострого дефіциту задоволення у комунікативній сфері. Самотність – важкий психічний стан, який супроводжується поганим настроєм і складними негативними переживаннями; впливає на світосприйняття, діяльність, інтелектуальну й психофізичну активність особистості, мотивацію до життя взагалі.

У теоретичній спадщині глибокого осмислення проблеми самотності існує кілька підходів: психодинамічний, феноменологічний, екзистенціально-гуманістичний, соціологічний, когнітивний, інтимний, теоретико-системний [1].

Серед тенденцій у сучасних дослідженнях самотності, виділяють два типи: позитивна самотність (самотність як усамітнення); негативна самотність (переживання покинутості, непотрібності). Позитивна самотність, самотній спосіб життя свідомо обирається самодостатньою особистістю. Це, перш за все, прагнення відокремитись від небажаного впливу, непотрібних зв'язків, це бажання захистити свій індивідуальний, інтимний життєвий простір, свій внутрішній свій від інших, це прагнення незалежності і свободи. Негативна самотність руйнує особистість, її психіку, плани на майбутнє, позитивні перспективи. Людина, по суті соціальна істота, і тому коли вона не має можливості реалізувати свою комунікативну потребу в своєму суспільному існуванні, вона трагічна і дисгармонічна, недосконала й пригнічена. У межах психологічного дискурсу проблема самотності переважно розглядається О. Данчевою, В. Донієм, Ю. Кошелєвою, С. Корчагіною, Г. Несеним, А. Харашем, Ю. Швалбом та ін.

Сучасні дослідження проблеми самотності присвячені:

аналізу психоемоційних станів самотніх [2];

віковим особливостям переживання самотності [3];

характеристиці типів самотності в контексті психологічного, соціального, культурного, космічного аспектів [4];

дослідженню почуття самотності осіб, що знаходяться в умовах групової (тюремної) ізоляції [5];

гендерним відмінностям переживання самотності [6].

Метою роботи є психологічний аналіз проблеми самотності представників екстремального профілю діяльності й оцінка ступеню ризику суїцидальної активності самотніх осіб з підвищеним рівнем тривожності.

Виклад основного матеріалу. Людське життя потребує спілкування. В процесі комунікації людина задовольняє свої біогенні і соціальні потреби, самоактуалізується, адекватно сприймає себе і відчуває ритм життя. Самотність, яку переживає людина в сучасному світі, в жодному разі не дорівнює фізичному стану ізоляції людини, який є об'єктивним та зовні зумовленим. Навпаки, самотність – суб'єктивне внутрішнє переживання, що здебільшого виникає і найгостріше відчувається в ситуаціях інтенсивного спілкування – в ході професійної діяльності, у людському натовпі, у колі друзів, у власній родині. В умовах формалізації стосунків, віртуальної комунікації часто примусове спілкування втрачає природну індивідуальність, глибину, інтимність, вибірковість, перетворюючись на тирана, диктатора, який поглинає внутрішній світ особистості. Неспроможність повною мірою задовольнити свої особисті комунікативні бажання негативно впливає на особистість та породжує виникнення певних переживань: непорозуміння, спустошення, відчуження, самотність.

До чинників самотності традиційно відносять суб'єктивні й об'єктивні, у тому числі:

- особистісні;
- соціальні;
- економічні;
- політичні;
- культурологічні;
- духовні;
- професійні.

Об'єктивна сторона самотності – це суспільні відносини і факти, що приймають у певних умовах деформований характер (аномія, відчуження, ізоляція) [7]. Інакше кажучи, об'єктивний аспект самотності – це ті несприятливі умови, в яких існує людина, які унеможливають процес подальшого гармонійного життя і перетворюють його не безперспективне, алогічне, деструктивне. Суб'єктивна сторона самотності (власне самотність) представляє собою порушення, деформацію зв'язків із мікросередовищем і суспільством в цілому, порушення процесу соціалізації особистості. Негативними наслідками самотності є:

самотність має властивість підпорядковувати собі інші психічні процеси і стани людини;

самотність порушує внутрішню цілісність особистості і почуття самодостатності;

самотність дезадаптує людину й може визначати аутоагресивну активність особи.

Серед психологічних чинників самотності найбільш суттєвими є саме внутрішні психологічні властивості (рис. 1).

До соціально-психологічних чинників самотності, які тісно пов'язані із власне психологічними і відображають взаємозв'язок людини із навколишнім середовищем можна віднести: низький рівень комунікативної компетентності, соціально-рольові дисфункції, внутрішній конфлікт, низький рівень емпатійності, егоцентризм тощо. Переживання самотності може бути різним:

Туга, пасивність, відстороненість – найчастіша реакція, яка відповідає стану самотності [8].

Усамітнення (активне відокремлення) – свідомо позитивна позиція, яка дозволяє зайнятися улюбленою справою, реалізувати свої творчі задуми, побути на самоті тощо.

3. Пошук задоволень в інших сферах життя (дуже часто негативними способами реалізації – алкоголізація, наркотизація інші адикції).

4. Вибір деструктивних способів подолання самотності та самоствердження у соціумі (делінквентність, аутоагресія).

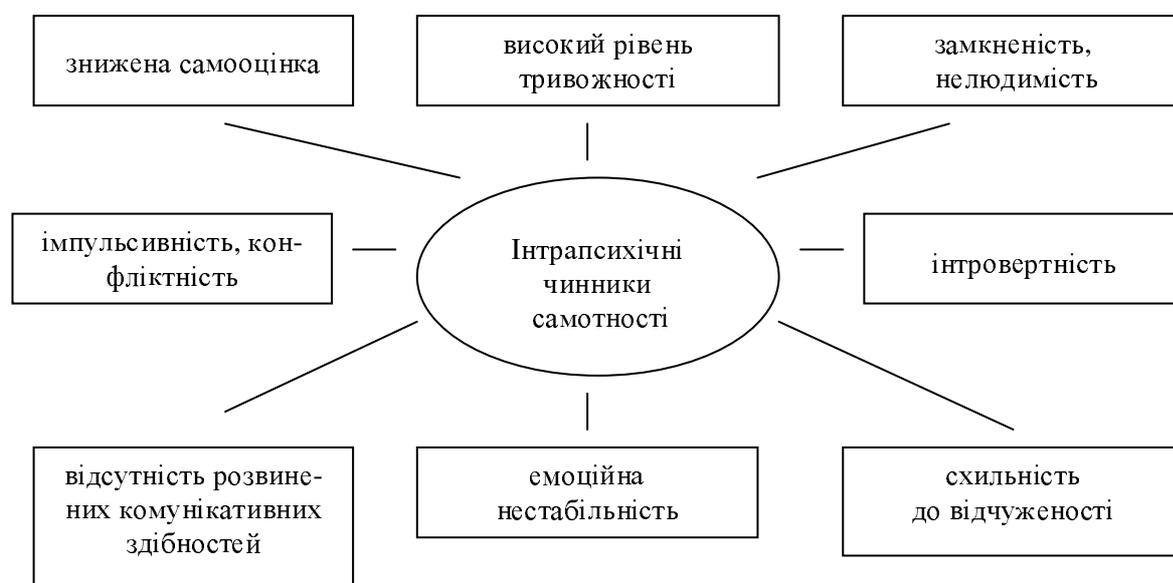

Рис. 1. Внутрішні психологічні чинники самотності

Переживання самотності представниками екстремальних видів діяльності ускладнюється специфічністю служби. Працівники силових і правоохоронних структур, гірничорятувальники, рятувальники МНС, військовослужбовці та представники інших ризиконебезпечних професій виконують свої обов'язки в умовах жорсткої регламентації й повинні мати достатній запас психоемоційних сил і можливостей для чіткої, злагодженої роботи в особливих умовах. Очевидно, що стан психічного здоров'я, почуття задоволеності від життя й спілкування прямо залежить від присутності в особистому просторі працівника тих людей, які дозволяють йому почуватися впевнено, комфортно і спокійно, з якими він перебуває в тісному психоемоційному контакті (родичі, кохані, близькі друзі). Якщо такі зв'язки відсутні, це призводить до почуття самотності, непотрібності, фрустрації.

Висока мобільність в професійній і соціальній сфері, велика кількість міжособистісних контактів, конфліктних, екстремальних ситуацій викривляє і деформує стосунки й підвищує ризик суїцидальної активності. Суїцид як спосіб розв'язання життєвих суперечностей відомий з давніх-давен. За В.А. Тихоненком існує п'ять основних типів особистого сенсу самогубства (рис. 2) [9].

Зазначимо, що внутрішні психологічні чинники самотності і підвищеного рівня суїцидальності мають багато спільних ознак й проявляються: в схильності до хвилювання, підвищеному рівні тривожності, емоційній вразливості, замкненості, запальності, імпульсивності тощо.

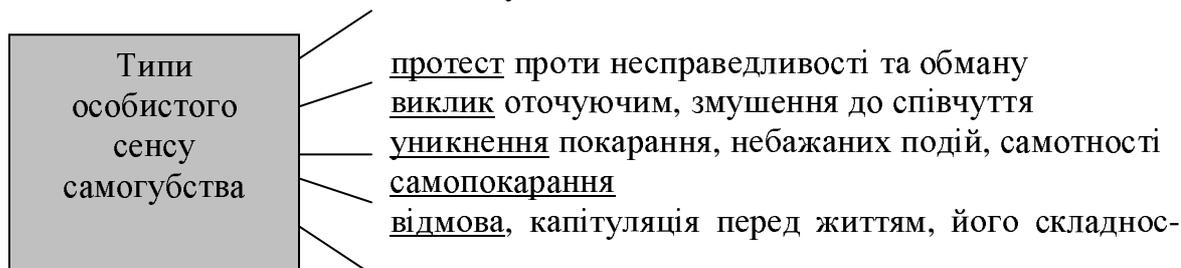

Рис. 2. Типологія особистого сенсу самогубства.

Почуття самотності у поєднанні з емоційно напруженими ситуаціями службової діяльності представників екстремальних видів діяльності може набути того максимально негативного забарвлення, яке у несприятливих зовнішніх умовах (непорозуміння з боку оточуючих, втрата близької людини, велике навантаження у професійній сфері, стресогенність діяльності) трансформуються у суїцидальні думки і переживання. Внутрішні форми суїцидальної поведінки можуть у певних умовах реалізуватися у суїцидальних спробах чи, навіть, завершених суїцидах. І у даному випадку об'єктивна чи суб'єктивна самотність може відіграти свою вирішальну роль. Загальновідомо, що потужним антисуїцидальним фактором виступає присутність у житті потенційного суїцидента значущих близьких людей, які зможуть прямо чи посередньо стримати наміри і задуми особистості з аутоагресивною спрямованістю. Тому, саме відсутність емоційної прихильності до інших людей, які б могли врятувати потенційного суїцидента виступає пусковим механізмом суїцидальної поведінки.

Індивідуально-психологічна схильність особистості до аутоагресивної поведінки найчастіше виявляється в складних, критичних ситуаціях у вигляді соціально-психологічної дезадаптації. Порушення адаптивних процесів спотворює об'єктивне сприйняття дійсності і перешкоджає конструктивному пошуку адекватних форм реагування на дезадаптуючі фактори (службової діяльності, особисто-сімейної сфери та ін.) [10].

Зовнішніми проявами дезадаптації є зміни у поведінці працівника ризиконебезпечної професії, які помітні оточуючим:

соціально-психологічне відчуження;

різке зменшення контактів з оточуючими;

обмеження можливостей успішно вирішувати завдання у різних сферах життя (професійній, комунікативній, побутовій);

відсутність продуктивних ідей.

Суб'єктивними проявами дезадаптації є:

широка гама негативних психоемоційних переживань (підвищена тривожність, душевний біль, розпач, гнів і подібні);

підвищена дратівливість, збудливість, що доходить до реактивності;

депресивне пригнічення, розгубленість, відчуття безвихідності;

втрата інтересу до інших (раніше значущих) сфер життєдіяльності, аж до відмови від виконання своїх соціальних ролей;

зменшення активності мислення;

зниження рівня мотивації;

зниження адекватності і глибини розуміння інших людей, що ускладнює точність інтерпретації інших дій.

У соціально-психологічній дезадаптації, що веде до самогубства, можна виділити дві фази: предиспозиційну і суїцидальну. Перехід предиспозиційної фази у суїцидальну завжди обумовлений конфліктною ситуацією чи життєвою кризою. Гостре почуття самотності може бути саме тією ситуацією, яка визначатиме перехід до суїцидальної фази.

Висновки. Таким чином, самотність виступає детермінантою суїцидальної активності особистості, у тому числі в екстремальних умовах діяльності. Підвищений рівень складності, особиста відповідальність, емоційне і фізичне перевантаження, високий темп дій, стресогенність є тими специфічними ознаками діяльності представників ризиконебезпечних професій, які у поєднанні з особистими соціально-психологічними проблемами (відсутність значущих психоемоційних контактів, підвищений рівень тривожності, дефекти в комунікативній сфері, інтровертивність, підвищений рівень стомлюваності тощо) можуть призвести до дезадаптації і визначити суїцидонебезпечну активність працівника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міюсковіч Б. Самотність: міждисциплінарний підхід / Б. Міюсковіч // Лабіринти самотності (за заг. ред. Покровського Н. Є.) М., 1989

2. Бакалдин С. В. Одиночество и его связь с функциями «Я» : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.01 / С. В. Бакалдин. – Краснодар, 2008. – 25 с.

3. Слободчиков И. М. Теоретико-экспериментальное исследование феномена одиночества личности : (на материале подросткового возраста) / И. М. Слободчиков: дисс... докт. психол. наук : 19.00.01. – М., 2006. – 330 с.

4. Рогова Е. Е. Одиночество в условиях современного общества : автореф. дис. докт. философ. наук спец : 09.00.11 «Социальная философия» / Е. Е. Рогова. – Краснодар : Краснодарский университет МВД России, 2011. – 51 с.

5. Лапшина Т. Ю. Психологические особенности переживания одиночества у лиц, находящихся в условиях групповой (тюремной) изоляции / Т. Ю. Лапшина: диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности : 19.00.06 «Юридическая психология». – Ростов-на-Дону : Южный федеральный университет, 2007. – 181 с.

6. Мухиярова Е. Н. Переживание одиночества в зрелом возрасте (гендерный аспект) : автореф. дис. канд. психол. наук, спец. : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологи» / Е. Н. Мухиярова. –

Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет, 2006. – 20 с.

7. Тимченко О. В. Соціально-психологічне відчуження особистості як чинник делінквентності / О. В. Тимченко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць. – Донецьк, 2006. – № 2. – С. 235–240.

8. Життєві кризи особистості : [наук.-методичний посібник : У 2 ч. / ред. рада : В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст.голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін.]. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч.1 : Психологія життєвих криз особистості. – 360 с.

9. Тихоненко В. А. Морально-этические аспекты суицида и вопросы реабилитации / В. А. Тихоненко // Проблемы профилактики и реабилитации в суицидологии : сборник научных трудов. – М., 1984. – С. 47–62.

10. Тімченко О. В. Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України: соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики : [монографія] / О. В. Тімченко, О. В. Тімченко. – Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, 2003. – 236 с.

УДК 371.132:371.125

Федоренко О.І., д. пед. н., професор, начальник кафедри психології та педагогіки ХНУВС

ДО ЗМІСТУ ПОНЯТЬ «ПІДГОТОВКА» ТА «ГОТОВНІСТЬ» ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Стаття присвячена аналізу змісту понять «підготовка» та «готовність» до професійної діяльності фахівців правоохоронної сфери. Розглянуто чинники, які необхідно враховувати при підготовці фахівців цієї сфери до професійної діяльності; виділено особливості професійної діяльності, які відображають її специфіку і впливають на зміст підготовки до цієї діяльності. Розкрито сутність поняття «готовність» до професійної діяльності; показано зв'язок між поняттями «підготовка» і «готовність» до професійної діяльності.

Ключові слова: підготовка, готовність до професійної діяльності, працівники правоохоронної сфери.

Статья посвящена анализу содержания понятий «подготовка» и «готовность» по отношению к профессиональной деятельности сотрудников правоохранительной сферы. Рассмотрены факторы, которые необходимо учитывать при подготовке специалистов этой сферы к профессиональной деятельности; выделены особенности профессиональной деятельности, которые отражают ее специфику и влияют на содержание подготовки к этой деятельности. Раскрыта сущность понятия «готовность» к профессиональной деятельности; показана взаимосвязь понятий «подготовка» и «готовность» к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: подготовка, готовность, профессиональная деятельность, сотрудники правоохранительной сферы.

Постановка проблеми. У сучасному світі визначилися тенденції, з одного боку, до більшої конкретизації, професіоналізації вищої освіти, а з іншого – діалектично протилежна тенденція до підготовки фахівців широкого профілю. У системі вищої професійної освіти Міністерства внутрішніх справ це досягається за рахунок здійснення підготовки за всіма напрямками права з